

Még egyszer a magánhangzó + j kapcsolatáról a magyarban

Az Nyk 84. számában (395—397) Kassai Iona azt írja, hogy a magyar köznyelvben nincsenek diftongusok. Ez válasz arra a kérdésre, amely e folyóirat egy korábbi számában lett feltéve: „Vannak-e diftongusok a magyar köznyelvben?” (NyK 82: 313—317). E kérdés célja az volt, hogy olyan vitát váltson ki, amely kielégítő érvelést és meggyőző választ eredményez. A Kassai által adott válasz világos ugyan, de vajon meggyőző is egyben?

A feltett kérdésben az a kétely fejeződik ki, amely vitatja annak a nézetnek a helyességét, amely szerint a köznyelvben nem léteznek diftongusok. Ez a kétely fonetikai bevezető előadások során támadt, amikor más nyelvek diftongusnak nevezett megfelelő hangkombinációit egybevetettük hasonló magyarokkal. A kérdés számomra elsősorban didaktikai jellegű volt, mert jól lehet a finnugrisztika területén rám hárul e tantárgy oktatása, mégsem vagyok ennek szakembere. Ezt követően Groningenben összeállítottunk egy listát, mely hasonló hangzású holland, finn és magyar szavakat tartalmazott. Ezeket néhány „native speaker” hangszalagra mondta, majd Tj. de Graaf (a fonetikai intézet munkatársa) szonográf segítségével elemezte, s mindez arra ösztönözt minket, hogy az említett kérdést felvessük az NyK-ban.

Holland fonetikai tankönyvekben szerepel néhány dolog a diftongusokról. Hermkens a következőt kérdezi: „Vannak-e diftongusok a hollandban?”¹ A válasz egyértelmű: „A fonológia számára bizonytalan a kérdésre adott válasz. A fonetikus számára azonban lehetetlen a kételkedés: vannak diftongusok (sőt triftongusok is). Mind az egyszerű észlelés, mind a műszeres rögzítés magánhangzószerű elemek kombinációit eredményezi” (38). (Pl. *ei* 'tojás', *boei* 'béklyó', *bilincs*.) Hermkens a diftongusokhoz sorolja azokat a kapcsolatokat is, amelyekben az első tag hosszú magánhangzó: *aai*, *ooi*, *eeuw* stb. Ezek azonban nem-diftongusosan is realizálódnak (uo.). Egy másik tankönyv² a „Tweelanken (diftongen)” című szakaszban a következőt tartalmazza: „Az *ei*, *ui* és *ou* kapcsolatokat kettőshangzónak nevezzük, mert bizonyos körülmények között a kapcsolat eleje és vége között hangzásbeli különbség hallható. Mivel nem két különálló hangegységet hallunk, hanem fokozatos átmenetet, lebegő diftongusokról beszélünk . . .” (20). A mű következő kiadásában (1978⁸: 17) a megfogalmazás némileg eltérő. A „Klinkers (vocalen)” című szakaszban ez áll: „Szokás az *ei*, *ui* és *ou* kapcsolatokat kettőshangzónak nevezni, mert a kapcsolat eleje és vége között hangzásbeli különbség hallható. Továbbá az is észlelhető, hogy a hangzósság a kapcsolat vé-

¹ H. M. Hermkens, *Fonetiek en fonologie. 's Hertogenbosch* 31971.

² B. van den Berg, *Foniek van het Nederlands. Den Haag* 71974.

gén gyengébb, ezért ezeket ereszkedő kettőshangzónak jellemezhetjük.” A „lebegő diftongusok” megjelölés és a „bizonyos körülmények között” megszorítás ebben a megfogalmazásban már nem fordul elő. „A fonetikai irodalomban a lebegő diftongusokat „valódi” diftongusoknak is nevezik, ellentétben az *aai*, *ooi*, *oei*, *ieuw*, *eeuw* hangkombinációkkal. . . A valóságban ez utóbbiaknál az *aa*, *oo*, *oe*, *ie*, *ee* magánhangzók és a *j* valamint a *w* mássalhangzók kombinációjáról van szó. . .” (uo.).

Hasonlók találhatók német fonetikai tankönyvekben is. „A németben három diftongus van. . .” (31) (pl. *klein*, *Häuser*, *rauh*).³ Az első rész „meg-egyezik egy egyszerű rövid magánhangzóval, a második egy egyszerű rövid magánhangzó rövidebb realizálása.” (32) A megfelelő holland hangkombinációkkal való összehasonlításról a következőket olvashatjuk: „A hollandban további diftongusok is vannak, melyeket azonban egy magánhangzó és egy félhangzó kombinációjának is tekinthetjük.” (*nooit*, *fraai*, *eeuw* stb.) „Ezek a kettőshangzók abban különböznek az [ei], [oey], [ou] kapcsolatoktól, hogy a két összetevő közötti eltérés nagyobb”. (32)

Mind a hollandban, mind a németben vannak *ei*, *au* stb. diftongusok, illetve „valódi” diftongusok. Az *aai*, *ooi* stb. kombinációk azonban mind diftongusok, mind pedig magánhangzó és félhangzó, illetőleg magánhangzó és mássalhangzó kombinációi is lehetnek.

Ha pl. Schubiger Bevezetése⁴ révén elmélyedünk abba a tisztázatlanságba, amely ez utóbbi kombinációk terén zavart kelt, arra a felismerésre jutunk, hogy az *ai* és *au* diftongus: „két magánhangzónak ugyanazon szótaghoz tartozó egymásutánja, . . .” (49). Egy „pótlékban” azonban többek között arra is utalás történik, hogy sok amerikai számára nem létezik a diftongus fogalma: az *ai*, és *au* „nem diftongus, hanem magánhangzó és mássalhangzó egymásutánja” (50). Megjegyzendő, hogy eddig csak az ún. ereszkedő diftongusokról volt szó („ereszkedő” = az artikulációs energia csökkenése; emelkedők a diftongusok, ha a nyelv mozgását tekintjük meghatározó jegynek).

Ezekkel az ismeretekkel fölfegyverkezve (nevezetesen, hogy a használatban levő tankönyvek szerint az *ei*, *ai* stb. a hollandban és a németben diftongus) jut el az ember a magyarhoz. Olyan formákat tanul meg, amelyeknek a hangszerkezete a hollandban is megtalálható, jóllehet más jelentéssel, pl. m. *tej* — holl. *tij* (kiejtése mint a m. *tej*) ’árapály’; m. *bujdosik* — holl. *boeide* (kiejtése a magyarban *-uj-*) ’lebilincsel’. A magyar hangkapcsolatot azonban nem diftongusnak, hanem magánhangzó és mássalhangzó kombinációjának tekintik. Puszta füllel azonban a legcsekélyebb különbség sem észlelhető. Ugyanez érvényes arra a hangkapcsolatra is, amelyben az első tag hosszú magánhangzó: a magyarban magánhangzó + mássalhangzó, a hollandban diftongus, jóllehet magánhangzó + félhangzó vagy magánhangzó + mássalhangzó kombinációjának is nevezik ezt. A kiejtésben füllel érzékelhető különbség itt sem létezik; pl. holl. *saai* ’unalmas’ — m. *száj*; holl. *taai* ’rágós’ — m. *táj*; holl. *maai* ’kaszálok’ — m. *máj*; holl. *baai* ’öböl’ — m. *báj*.

Egy diák talán arra a gondolatra jutna, hogy a — mindenesetre terminológiai — különbség abból fakad, hogy a magyar nem indogermán nyelv. Talán a finn segíthet valamit? Itkonen ezt írja: „A diftongusok vagy kettős-

³ A. P. ten Cate—P. Jordens—W. U. S. van Lessen Kloeke, *Deutsche Phonetik. Laut- und Aussprachelehre für Niederländer*. Groningen 1976.

⁴ Maria Schubiger, *Einführung in die Phonetik*. Berlin—New York 1977.

hangzók ugyanabba a szótagba tartozó magánhangzók kapcsolata.”⁵ Pusztá füllel azonban a magyar és a megfelelő finn kapcsolatok között szintén nem érzékelhető különbség; vö. m. *tej* — f. *täi* 'tetű'; m. *fogoly* — f. *antoi* 'adott'.

Térjünk vissza Kassai cikkére. A szerző Lazicziust idézi, aki szerint a fonetikai elemzést mindig a fonológiainak kell követni, mert csak így lehet a hangállományt és a hangviszonyokat helyesen megítélni. Nyilvánvalóan ebben a tekintetben sem létezik „communis opinio” a fonetikai elemzés egy dolog, a fonológiai egy másik; vö. a Hermkens tankönyvéből vett fenti idézetet: „A fonológia számára bizonytalan a kérdésre adott válasz. A fonetikus számára azonban lehetetlen a kételkedés.” Kassai Vértés O. András is idézi, aki strukturális-fonotaktikai és más alapon a *j*-t mássalhangzónak tekinti. Így a *j* + magánhangzó, illetve a magánhangzó + *j* kapcsolata sem diftongus.

A dánban a *j* szintén mássalhangzó, de csak szókezdő helyzetben, vö. *jeg* 'én'⁶ (347), szó végén nem, pl. a *vej* 'út' szóban az *ej*-t diftongusnak tekintik (339). Felmerül a kérdés, hogy vajon egy hang fonetikai értékét bizonyos kapcsolatokban egy betű meghatározza-e. A kiindulópont azonban nem egy betű, hanem — esetünkben — a szóbanforgó kapcsolat második, illetve utolsó részének a hangértéke. Ez a rész nem feltétlenül azonos a szóeleji vagy szóbelseji megfelelővel. Egy hang jellege helyzetétől függően változhat.

Hermkens számára nem kétséges, hogy az *ei* diftongus. A második elem magánhangzószzerű (mások szerint magánhangzó), de magánhangzóközi helyzetben mássalhangzós átmenetet képez, pl. *eieren* 'tojások'. Szókezdő és szóvégi helyzetben is lehetnek különbségek. A holland *ei* kettőshangzó második elemét és pl. a holland *jaar* 'év' *j*-jét nem lehet azonos szempontok szerint megítélni. Hermkens szerint ennek a *j*-nek „a szonoritása olyan, mint a magánhangzóé, de ehhez még zörej is járul. Mássalhangzós jellegük, a magánhangzóba való átmenetben a legerősebb. Ezeket [= *j* és *w*] néha félhangzónak is nevezik; jobb ezt a megjelölést az ereszkedő diftongus második elemének megnevezésére fenntartani.” (45) Berg a következőket írja: „A [*j*]-t palatális zöngés réshangnak nevezik, bár sűrűlő zörej alig hallható” (1974. 37). Eszerint (akusztikai) különbség van a magánhangzó + *i* (*ei*) kapcsolat második eleme és a *j* + magánhangzó (*jaar*) kapcsolat első eleme között. Kassai érvelése — vagyis hogy a *j* mássalhangzó, így a *tej* szóban, valamint intervokális (*a járom*) helyzetben is — a hollandban, németben és dánban nem lenne érvényes. Ha a magyarban valóban érvényes, akkor ez azt jelentené, hogy a magyar *tej* szóban levő *ej* kapcsolat második eleme valamilyen tekintetben különbözne a holland *tij*, finn *täi*, angol *high*, dán *vej* szavak hasonló helyzetű elemétől; vö. még angol *boy* 'fiú', magyar *boly*, finn *toi* 'hozott', angol *toy* 'játékszer', német *Heu* 'széna'. Vagy végül is csupán a „bábeli nyelvezavarról” van szó, mely egyébként is oly gyakran uralkodik?

Röviden még néhány szót Kassai más érveire. Az *ij* kapcsolat *ij*, illetve *iĵ* kiejtéssel se holland, se német szavakban nem fordul elő, így nem lehet összehasonlításához felhasználni. A gyerekek kiejtése kétségbevonható érv. Az a tény, hogy a *j* a magyarban hiátustöltő hang, és ezáltal mássalhangzónak

⁵ Erkki Itkonen, *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki 1966, 144.

⁶ Poul Andersen—Louis Hjelmslev, *Fonetik*. København ³1964, 347 és 339k., vö. még 299k. Vö. még Eli Fischer-Jørgensen, *Almen fonetik*. København ²1962, 55: „Diftonguson két magánhangzónak egy szótagban levő kapcsolatát értjük, pl. [au] a német *Haus*-ban”, továbbá 96: „ereszkedő diftongusokat tartalmaznak a következő szavak: dán *vej* 'út', német *Bein* 'láb', angol *by* '-nál', dán *hav* 'tenger', német *Haus* 'ház', angol *how* 'hogy’.

kell lennie, a hollandra megint csak nem érvényes. Ebben a nyelvben is ez a *j* szerepe. Jóllehet intervokális helyzetben ennek megfelelően mássalhangzós jellege van, az *ei* kapcsolat második elemeként mégsem tekintik mássalhangzónak.

A valamilyen „feature” alapján egymástól eltérő korrelatív fonémák a magyarban nem kapcsolódnak egy morfémán belül. A *díj* *i* + *j* kapcsolata így nemcsak a *díj*, hanem a *tej* szóban is a *j* mássalhangzós jellegét bizonyítja. A hollandban erre is van megfelelő eset: Berg szerint az *i* [j] nem az [-i] variánsa, „hiszen ezek két beszédhangként egymással kombinálva jelennek meg *efaillet* [fajit], *compagnie* [kompañji]. Ezekben a szavakban egyértelműen egy mássalhangzó [j] és egy magánhangzó [i] kombinációjával van dolgunk” (37).

Úgy tűnik, Kassai válaszával még nem került le a napirendről ez a kérdés. Cikkünkben egy fonetikai kérdéstről van szó, mégpedig olyan szavak második elemének jellegéről, mint m. *tej*, holl. *mei*, finn *täi*, dán *vej*, ang. *how*⁷, m. *autó*, holl. *kou*. Ennek az elemnek és a megelőző magánhangzónak a kapcsolatát többek között holland, német, finn és dán tankönyvek⁸ egyértelműen és egyhangúlag diftongusnak nevezik, a magyarok viszont magánhangzó + mássalhangzó kapcsolatának. Létezik-e hát *ebben* a kapcsolatban bármiféle különbség is? Nem szókezdő vagy szóbelseji *j*-ről vagy a hiátustöltő *j*-ről van tehát szó. Ebben a tekintetben — úgy tűnik — a holland és a magyar hasonlóképpen viselkedik, és a szakkifejezések is fedik egymást: az említett hangok mássalhangzók, legalábbis mássalhangzószerű hangok. De a Kassai által elvetett „félhangzó” kifejezés is használatos.

Talán nincs is semmi nehézség, és a kérdésre a következő választ adhatnánk: a magánhangzó + *j* (= *ei*; *ei*, *ej*, *ei*, *ei*), miként a magánhangzó + *w*, *u* kapcsolatot fonetikai alapon több nyelv tankönyve is diftongusnak nevezi. A megfelelő magyar kapcsolatokat magyar tankönyvek viszont nem-fonetikai alapon magánhangzó + mássalhangzó kapcsolatának tekintik.

A. D. KYLSTRA

Nochmals zur Frage der Vokal + j Lautsequenzen im Ungarischen

von A. D. KYLSTRA

Es werden hier neue Aspekte in der Polemik um den phonetisch—phonologischen Status des *j* in Lautverbindungen des Ungarischen angerührt. Aufgrund konfrontativ—phonetischer Erwägungen läßt sich über diese Frage folgendes aussagen: In einer Anzahl von Lehrbüchern werden diese Sequenzen in phonetischer Sicht behandelt und als Diphthonge beurteilt; respektive ungarische Lehrbücher hingegen — gemäß gewisser nicht-phonetischen Kriterien — betrachten sie als Lautkombinationen mit der Struktur Vokal + Konsonant.

⁷ A *high* és *how* szavak második elemét Ladefoged is diftongusnak nevezi. Peter Ladefoged, Preliminaries to Linguistic Phonetics. Chicago and London 1971. 77. Ugyanígy pl. David Abercrombie, Elements of General Phonetics. Edinburgh 1968. 60: „Semmi baj nem történik, ha a diftongust két magánhangzó egymásutánjának tekintjük, feltéve, hogy emlékeztetünk arra, hogy ezek egy szótagban jelennek meg.”

⁸ Ugyanígy a frízben, norvégban és svédben. Szakirodalmi adatok idézésétől talán eltekinthetünk.